

UDK: 94(497.1)"1941/1945"
355.1:341.322.5(497.1)"1941/1945"

DOI: <https://doi.org/10.31212/2025.nova.istrazivanja.sto.87-108>

Tamara STOJANOVIĆ
Arhiv Jugoslavije, Beograd
tamara.ivanovic@ymail.com
ORCID: 0009-0001-5669-6487

Rad zemaljskih i Pokrajinske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u procesu istraživanja ratnih zločina počinjenih na teritoriji Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata

Apstrakt: Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (Državna komisija) osnovana je u novembru 1943. godine. Ubrzo su osnovane i komisije podređene Državnoj komisiji, koje su imale teritorijalnu nadležnost u granicama republika i pokrajina, odnosno koje su bile formirane radi dubinskog istraživanja i dokumentovanja pojedinih masovnih zločina: zemaljske i anketne komisije. Ovaj rad, baziran pretežno na neobjavljenoj arhivskoj građi iz Srbije i Hrvatske, bavi se specifičnostima i izazovima sa kojima su se sve pomenute komisije susretale i sadrži komparativnu analizu rezultata njihovog rada. Takva analiza navodi na zaključak o velikom uticaju međunarodnih odnosa i dnevno-političke instrumentalizacije na rad komisija. Ovaj rad ima za cilj da popuni određene „istoriografske beline” vezane za prve posleratne godine, kao i da ukaže na složen odnos koje su posleratne vlasti imale prema pitanju ratnih zločina počinjenih 1941–1944. godine i odgovornosti za njih, kao i da prikaže ulogu Državne komisije kao jednog od instrumenata revolucionarne borbe.

Ključne reči: Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, zemaljske komisije, Jugoslavija u Drugom svetskom ratu, zločin, zločinci

Uvod

Državna komisija, a pre svega zemaljske komisije, kao organi novog komunističkog vladajućeg režima u zemlji, do sada nisu u dovoljnoj meri bile predmet istraživanja naučne istoriografije. Iako su komisije sporadično pominjane u gotovo svim naučnim monografijama ili drugim naučnim radovima koji se bave istorijom Drugog svetskog rata i ratnim zločinima i zločincima, do sada nije objavljeno mnogo radova koji se bave pitanjima njihovog

osnivanja i funkcionisanja, kao ni postignutim rezultatima zemaljskih komisija i njihovim međusobnim odnosom. Kod izučavanja ovog pitanja, istraživačima su na raspolaganju bili objavljeni arhivski izvori pod naslovom *Dokumenti iz istorije Jugoslavije* u četiri toma (priredili Miodrag Zečević i Jovan Popović u periodu od 1996. do 2000) u kojima su objavljivana Saopštenja, odluke i spiskovi pripadnika okupacionih snaga koje je Državna komisija proglasila za ratne zločince. Izuzev uvodnih studija, nisu se bavili posebnim istraživanjem odnosa između zemaljskih komisija.

Kao jedina i veoma značajna monografija koja se bavi radom Državne komisije i Zemaljske komisije za istraživanje zločina okupatora i njihovih pomagača NR Hrvatske izdvaja se knjiga istoričarke Martine Grahek Ravančić pod naslovom *Narod će im suditi. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Zagreb 1944–1947* (objavljena u Zagrebu 2013. godine). Takođe, treba pomenuti i radove istoričara Dušana Bojkovića, Borisa Tomanića i Nebojše Stambolije koji su se uglavnom na osnovu arhivske građe Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača bavili kvantifikacijom zločina počinjenih tokom Drugog svetskog rata na teritorijama određenih okruga.¹ Treba istaći i naučni rad koleginice Saima Lojić-Duraković objavljen u naučnom časopisu *SPECTO*, u kome se pored uvodnih reči o osnivanju Državne komisije osvrnula i na rad Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za prostor BiH.²

Rad Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača

Državna komisija je osnovana sa zadatkom da utvrdi odgovornost, pronađe i privede pravdi lica odgovorna za zločine koje su u toku rata u Jugoslaviji počinili okupatori i njihovi pomagači. Uporedno sagledavanje većeg broja odluka i saopštenja Državne komisije navodi na zaključak da je ona, pored opisanih aktivnosti poslužila i za diskreditaciju političkih i ideoloških protivnika komunista. Zajedno sa područnim komisijama radila je na prikupljanju podataka i potrebnog dokaznog materijala pomoću kog je trebalo

¹ Борис Томанић, „Квантификација злочина у Крушевачком округу према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача”, *Жујски зборник, нова исцртаживања* (2020): 131–152; Борис Томанић и Небојша Стамболија, „Квантификација злочина припадника Српске добровољачке команде/корпуса према подацима државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача”, *Годишњак за исцртаживање јеноцида* 12, бр. 2 (2020): 321–344; Душан Бојковић, „Злочини албанских колаборациониста”, у *Цивилне жртве Другог светског рата: (1939–1945). Зборник радова*, ур. Маријана Станковић и Алексеј Јурјевич Безугољни (Крагујевац: Спомен-парк „Крагујевачки октобар”, 2023); Небојша Стамболија и Борис Томанић, „Жртве Другог светског рата у Нишком округу”, *Лесковачки зборник* LXIV, свеска 2 (2024): 99–119.

² Saima Lojić-Duraković, „Državna/Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: osvrt na osnivanje, organizaciju i djelovanje”, *SPECTO* 1, br. 1 (2024): 41–56.

utvrditi, pronaći i procesuirati počinitelje najvećeg dela zločina koji su tokom Drugog svetskog rata bili izvršeni na teritoriji Jugoslavije.³ Kao dokazni materijali prihvatani su iskazi zločinaca ili njihovih saučesnika, iskazi oštećenih i svedoka, službeni akti, pisma, leci, plakati, knjige, novine, fotografski i filmski snimci koji prikazuju predmete zločina, mesta i tragove počinjenih zločina, sredstva izvršenja i izvršioce zločina. Celokupni dokazni materijal Državna komisija je prikupljala putem prijave oštećenih i drugih građana, zatim na osnovu uviđaja, istrage i isleđivanja optuženih. Takođe, imala je i zadatak da sastavlja spiskove i vrši klasifikaciju ratnih zločinaca i njihovih pomagača.

Za predsednika komisije je izabran Dušan Nedeljković, profesor Beogradskog univerziteta koji je „važio za tvrdokornog marksističkog filozofa i komunistu bez kompromisa”.⁴ Većina članova kako savezne tako i zemaljskih komisija bili su deklarirani komunisti ili njihovi simpatizeri.

Državna komisija je razvila značajnu saradnju sa organima narodne vlasti u zemlji, a posebno sa policijom i Oznom [Odeljenjem za zaštitu naroda, kasnije Udbom (Upravom državne bezbednosti)], kao i sa organima Javnog tužilaštva i sa vojnim i građanskim sudovima (kada su bili u potpunosti formirani). Saradnju sa organima državne bezbednosti, javnim tužilaštvima i sudovima su pored centralne Državne komisije održavale i zemaljske komisije, kao i pokrajinska, i druge manje, u cilju izvršenja svojih zadataka. Državna komisija sarađivala je sa Ministarstvom spoljnih poslova FNRJ, jugoslovenskim diplomatskim predstavništvima u inostranstvu, Ministarstvom unutrašnjih poslova FNRJ, savezničkim glavnim komandama u okupacionim zonama Nemačke i Austrije i sa Centralnim registrom ratnih zločinaca i sumnjivih lica sa sedištem u Parizu (Central Registry of War Criminals and Security – CROWCASS), a posle njegovog ukidanja 1945. godine – sa Savezničkim kontrolnim Savetom u Berlinu koji je preuzeo poslove CROWCASS-a.

Državna komisija delovala je u vreme revolucionarnih promena u zemlji – razvijajući se paralelno sa narodnooslobodilačkom borbom i građanskim ratom, ona je postala i „instrument revolucionarnog preobražaja društva”.⁵ Predstavljala je važan deo nove državne politike eliminisanja „unutrašnjeg neprijatelja”. Tako je, pored istražnih radnji vezanih sa stvarne počinioce ratnih zločina i saradnika okupatora, komisija izrađivala odluke i saopštenja koja su se odnosila na političko-ideološke protivnike komunista i novog režima, pripadnike predratne privredne i društvene elite, kao i bivše

³ Arhiv Jugoslavije (AJ), Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (110), 1–1, Izveštaj dr. Nedeljkovića o radu Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača 1943–1948, 1.

⁴ Срђан Цветковић и Немања Девић, *ОЗНА: рејресија комунистичког режима у Србији 1944–1946: документи* (Београд: Catena mundi: Институт за савремену историју, 2019), 74.

⁵ Цветковић и Девић, *ОЗНА: рејресија комунистичког режима у Србији 1944–1946*, 73.

nosioce javnih i državnih funkcija, koji su, ponekad bez ikakvih realnih osnova, označavani kao ratni zločinci ili saradnici okupatora.⁶ Slična praksa je važila i u drugim zemljama Istočne Evrope, u kojima je uspostavljena dominacija komunista, pa je tako obračun sa fašizmom dobro došao snagama revolucije da uz kažnjavanje ratnih zločinaca eliminišu veći deo političkih i klasnih neprijatelja.⁷

U organizacionom smislu, Državna komisija se sastojala od nekoliko odeljenja i službi, od kojih su za ovaj rad najznačajnija Pravno i Publikaciono odeljenje, kroz čiji rad je Državna komisija trebalo da predstavi domaćoj i stranoj javnosti rezultate svog rada.

Pravno odeljenje sa arhivom i kartotekom se po opštim uputstvima Državne komisije staralo o održavanju komunikacije i jednoobraznosti u radu svih zemaljskih komisija. U okviru ovog odeljenja osnovani su istražni (sa zadatkom vršenja istražnih radnji) i konfiskacioni odsek.⁸ Glavni zadatak odeljenja je bio da prikuplja i analizira arhivski i drugi dokazni materijal, dobijen sopstvenim istraživanjem ili od zemaljskih komisija, a zatim da radi na njegovoj obradi. Zajedno sa zemaljskim komisijama, zaposleni u ovom odeljenju su imali zadatak da učestvuju u istraživanju, saslušanjima svedoka i osumnjičenih za zločine. Brzina kojom su radili kao i odabir kriterijuma tokom obrade materijala bili su uslovljeni raznim faktorima. Na početku je trebalo osmisлити formular za prijavu zločina ili zločinaca, pričinjene štete i drugo. Stanovništvo se učestalim proglasima u vidu plakata, novinskih članaka ili putem radija pozivalo da ukoliko poseduje bilo kakve informacije o počinjenim zločinima, to odmah prijavi. Računalo se na još uvek sveža sećanja svedoka ili oštećenih. Posao prikupljanja materijala je bio veoma obiman, trebalo je izvršiti pravilnu selekciju, jer se tokom prijavljivanja zločina neko vodio sopstvenim osećanjima i sudovima o njima, a neki su svoje svedočenje potkrepljivali relevantnim dokazima. Svedoci su pozivani na krivičnu odgovornost u slučajevima davanja lažnih podataka. Kada je u pitanju bila odgovornost neke vojne jedinice, od svedoka se tražilo da pruži što približnije informacije o njoj, sedište ili mesto odakle je došla. Ukoliko su postojale fotografije zločinaca ili žrtava nekog zločina, od svedoka se tražilo da kaže

⁶ Tako je i knez Pavle Karađorđević, koji je ceo rat proveo u internaciji, označen za ratnog zločinca. Takođe, u trenucima kada se javila opasnost od političke reaktivacije Milana Stojadinovića, Državna komisija je dobila nalog da i njega diskredituje označavanjem za ratnog zločinca, iako je ceo rat proveo u internaciji i bio potpuno pasivan. – Bojan Simić, *Стојадиновић у Арјеншину* (Београд: Институт за европске студије, 2022), 29–30.

⁷ Више о томе: Наташа Милићевић, *Југословенска власи и српско праћанство 1944–1950* (Београд: ИНИС, 2009); István Deák, *Europe on trial. The Story of Collaboration, Resistance, and Retribution During World War II* (Westview Press, 2015), 109–163; Срђан Цветковић, „Репресија комунистичког режима у Србији на крају Другог светског рата са освртом на европско искуство”, у *1945. Крај или нови почетак? Зборник радова*, ур. Зоран Јањетовић (Београд: ИНИС: Музеј жртава геноцида, 2016), 45–89.

⁸ АЈ, 110, 1–1, folijacija 23.

koga od njih lično poznaje i odakle.⁹ Kriterijumi za prikupljanje materijala i donošenje odluka o zločinima su se menjali kako se komisija uhodavala u ovaj posao, pa bi nakon izvesnog vremena dolazilo do korekcija. Na osnovu prikupljenih materijala o krivici određenog zločinca, pravno odeljenje je izrađivalo „Odluku o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača”. U toj „odluci” su se nalazili lični podaci zločinca, svi materijali o krivici, izjave svedoka i veza sa drugim zločincima.

Pravno odeljenje je bilo zaduženo i za oduzimanje i određivanje sudbine neprijateljske arhive, materijalnih dokaza i drugih izvora. Takođe, bavili su se sastavljanjem elaborata i hronoloških i tematskih referata o kolektivnim i masovnim zločinima okupatora i njihovih pomagača, prikupljanjem i sređivanjem statističkih podataka o žrtvama terora ratnih zločinaca.¹⁰ Izrađivani su i šematizmi okupatorskih i neprijateljskih političkih, administrativnih i drugih organizacija. To je rađeno po zadatku predsednika Državne komisije ili po zahtevu drugih institucija sa kojima je Državna komisija sarađivala ili po zahtevu sudova. Određeni referati su objavljivani kao svojevrsan prikaz rada odeljenja, odnosno obavest za širu javnost. Takođe su u novinama objavljivani i spiskovi utvrđenih ratnih zločinaca i izdajnika sa važnim izvodima iz „odluka”, korišćeni za potrebe ekstradicije. Zadaci odeljenja su bili i priprema predloga za sekvestraciju neprijateljske imovine prema Zakonu o konfiskaciji imovine.¹¹

Osim pravnog odeljenja pri Državnoj komisiji, postojala su pravna odeljenja i pri zemaljskim komisijama i sastojala su se od određenog broja odseka. Osnovna podela je bila na odseke koji su se bavili domaćim zločincima i strancima. Podela se dalje vršila prema potrebi. Zadaci ovih odeljenja su bili da izrađuju „odluke o utvrđivanju zločina/zločinca” u okviru svoje nadležnosti a na osnovu dobijenog materijala od okružnih povereništava, ili od istražnog odeljenja. Materijal je prvo inventarisan u registraturi dokumenata, a zatim korišćen za izradu odluka. Ostale prikupljene materijale nad kojima zemaljska komisija nije bila nadležna pravno odeljenje je zajedno sa referentima sređivalo, a zatim predavalo Državnoj komisiji. Nakon toga vršeno je njihovo naknadno pregledanje i po potrebi distribuiranje. Odluke za domaće zločince su izrađivane u dva primerka, a onda su zajedno sa pratećim materijalom dostavljane registraturi zločinaca, gde su zavođene i dobijale redni broj (kasnije je ovo promenjeno, pa su se dostavljala tri primerka).¹² Odluke nisu odmah dostavljane Državnoj komisiji, već je Odsek za konačnu upotrebu odluka pri opštem odeljenju sastavljao periodične spiskove utvrđenih domaćih zločinaca i uz ove kartone – duplikate kartona iz registrature zločinaca dostavljao Državnoj komisiji. „Odluke” o utvrđivanju zločinaca

⁹ AJ, 110, 2–3, folijacija 61.

¹⁰ AJ, 110, 1–1, folijacija 23.

¹¹ AJ, 110, 1–1, folijacija 146.

¹² AJ, 110, 2–3, folijacija 292.

stranih lica koje su dolazile u nadležnost zemaljske komisije, sastavljane su u tri primerka. Nakon što su prolazile kroz registraturu zločinaca, dva primeraka sa materijalom su dostavljana Državnoj komisiji. Bilo je i izuzetaka da se Državnoj komisiji prosledi samo „odluka”, bez istražnog materijala. Ukoliko je postojala potreba za dodatnim saslušanjima, pravno odeljenje se obraćalo istražnom odeljenju.¹³

Zaposleni u Publikacionom odeljenju Državne komisije su radili na organizovanju snažne propagande o odgovornosti zločinaca tokom okupacije u Jugoslaviji, odnosno na pripremi i štampanju propagandnih tekstova, elaborata i referata različite sadržine. Najveći poduhvat predstavljala je priprema i štampanje tekstova pod nazivom *Saopštenja* u kojima su predstavljali svoje istraživanje o zločinima, istaknutim zločincima, koncentracionim logorima i sl. Takođe, pripremali su i druge tekstove i publikacije objavljivane u dnevnoj i nedeljnoj štampi, kao i u svojstvu obimnijih publikacija i organizovali njihovu slobodnu prodaju. Ove publikacije su predstavljale značajno propagandno štivo. Državna komisija je preko ovog odeljenja održavala dobre veze sa TANJUG-om, stranim novinskim agencijama i informacionim biroima, kao i sa redakcijama jugoslovenskih listova. Takođe, odeljenje je imalo zadatak da prikuplja fotografije ratnih zločina i zločinaca, inventariše ih i skladišti u foto-arhivi, a značajni deo materijala je objavljivao na izložbama. Publikaciono odeljenje bilo je zaduženo i za praćenje domaće i strane štampe i njegovi zaposleni registrovali su sve vesti i objave u vezi sa ratnim zločincima. Rezultate svog rada su često ustupali domaćoj i stranoj štampi u svrhu antifašističke i prokomunističke propagande.

Organizacija i metode rada Državne komisije bili su uobličeni u Pravilniku, koji je bio najvažniji pravni akt kojim je regulisan njen rad. U njemu su se, pored administrativnih i drugih pravnih propisa, nalazile i odredbe materijalno-pravnog i procesnog karaktera.¹⁴ Posebno bi trebalo istaći član br. 9 kojim je regulisan odnos između Državne i zemaljskih komisija.¹⁵ Ostali članovi Pravilnika su se bavili različitim vrstama dokaznog materijala, obavezama ostalih organa vlasti i građana da pomognu Državnoj komisiji u radu kao i obavezom publikovanja rezultata svog rada i dr.

Pored Državne komisije, kao centralnog organa, postojalo je osam zemaljskih, odnosno pokrajinskih komisija, tj. po jedna federalna komisija za svaku federativnu jedinicu u administrativnoj oblasti:

- Zemaljska komisija Srbije u Beogradu,
- Zemaljska komisija Hrvatske u Zagrebu,
- Zemaljska komisija Slovenije u Ljubljani,
- Zemaljska komisija Makedonije u Skoplju,

¹³ AJ, 110, 1–1, folijacija 146.

¹⁴ Алберт Вајс, „Рад комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача”, *Анали Правној факултету у Београду*, октобар–децембар, бр. 4 (1961): 388.

¹⁵ Isto, 389.

- Zemaljska komisija Bosne i Hercegovine u Sarajevu,
- Zemaljska komisija Crne Gore na Cetinju,
- Pokrajinska komisija Vojvodine u Novom Sadu,
- Oblasna komisija Kosova i Metohije u Prizrenu.

Na čelu svake komisije nalazili su se predsednik i odgovarajući broj članova postavljenih od strane federalnih jedinica i autonomnih oblasti. Svaka zemaljska komisija je imala podređen odgovarajući broj okružnih komisija, dok je svaka okružna komisija imala sreske komisije za svaki srez, a sreske komisije su imale u svakom gradu ili skoro svim većim selima odgovarajuće gradske, rejonske i mesne komisije.¹⁶ Shodno tome, do sredine 1946. godine osnovano je 65 okružnih, 292 sreske i 1210 opštinskih mesnih komisija.¹⁷

Mesne, sreske i okružne komisije bavile su se prikupljanjem i sredi- vanjem materijala, a zemaljske komisije su na osnovu tog materijala donosile odluke o utvrđivanju zločina, odnosno izdavale su saopštenja javnosti. Okru- žne komisije su se bavile i sastavljanjem statistika zločinaca i žrtava. Svoje odluke o utvrđivanju zločina zemaljske komisije su predavale Državnoj ko- misiji koja ih je dalje obrađivala.

Sve zemaljske komisije su obrazovane u toku 1944. i 1945. godine pri predsedništvima zemaljskih antifašističkih veća narodnog oslobođenja (ZAVNOH, CASNO, ZAVNOBIH, ASNOM, SNOS i ASNOS), a posle obrazovanja vlada narodnih republika one su funkcionisale pri predsedništvima vlada.¹⁸ To je značilo da su zemaljske vlade imenovalе članove zemaljskih komisija, starale se o stabilnosti sastava komisija, bavile se pitanjem budžeta, kontro- lisale njihov rad, snabdevale ih stručnim i tehničkim osobljem.¹⁹

Kako bi u što većoj meri svoj rad prilagodila novim zakonima, Držav- na komisija je posebnu pažnju posvećivala jednobraznom tumačenju i pri- meni zakona, posebno postupku istraživanja i obrade dokaznog materijala. U tu svrhu je zemaljskim i oblasnim komisijama upućeno 15 opštih uputsta- va, a određenim komisijama i dodatna uputstva za rešavanje konkretnih slu- čajeva. Ova uputstva, kao vid pravnih propisa, sadržala su i tumačenja i pri- menu jugoslovenskog i međunarodnog prava. U nekim dopisima su navode- ne konkretne greške u radu zemaljskih komisija i njihovih organa.²⁰

U Beogradu su tokom perioda rada komisija sazivane tri zajedničke konferencije zemaljskih komisija: prva 18–20. juna 1945, a druga 24–26. ma- ja 1946. godine. Rezultat je bilo donošenje zajedničkih zaključaka u 13 (na prvom) i 11 tačaka (na drugom konferenciji). Treća konferencija je održana 8–9. septembra 1947. godine na kojoj su formulisane preporuke Vladi FNRJ o

¹⁶ AJ, 110, 809–891, folijacija 10.

¹⁷ AJ, 110, istorijat fonda.

¹⁸ Bajc, „Рад комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача”, 389.

¹⁹ AJ, 110, 2–3, folijacija 118.

²⁰ Bajc, „Рад комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача”, 392.

ukidanju zemaljskih i Državne komisije. Cilj konferencije je bilo bolje upoznavanje i bliža saradnja zaposlenih u zemaljskim komisijama. Raspravljalo se i o dotadašnjim rezultatima rada. Takođe, članovi Državne komisije su tokom ovih konferencija održavali savetovanja u cilju uklanjanja nedostataka i uspostavljanja boljeg kvaliteta rada.²¹

Prema zapisniku sa prve konferencije, tada se raspravljalo o izazovima i poteškoćama sa kojima se svaka komisija ponaosob susretala. Takođe, raspravljalo se o najosetljivijim pitanjima vezanim za tumačenja pojma ratnog zločina i kriterijumima težine krivice. Predsednik Pokrajinske komisije Vojvodine je otvorio diskusiju o temi „kakav stav treba zauzeti prema onima koji su kao članovi ustaške organizacije koja je počinila niz zločina, ali za koje se ne može utvrditi konkretno šta je baš koji od članova radio i da li je učestvovao u samom vršenju zločina bilo kao pomagač bilo kao saučesnik”? Predstavnici drugih zemaljskih komisija iznosili su svoje stavove o ovoj temi, a kao direktiva je poslato da se zauzme blaži stav: „Usled nedostatka dokaza o učešću u zločinu Komisija je u nemogućnosti da za zločinca oglasi svakog člana ustaške organizacije. Znači samim tim što je neko član ustaške organizacije nije dovoljno da se oglasi i zločincem ako nema konkretnih dokaza ili osnova sumnje da je učestvovao u izvršenju zločina. Na tome stanovištu stoje i sudovi.”²²

Kada su u pitanju bili pripadnici vojnih i političkih organizacija, kao na primer „Princ Eugen” divizija, odlučeno je da se prihvati stav međunarodne komisije „da su SS divizije kao zločinačke organizacije, te pripadništvo toj organizaciji znači da ima dovoljno osnova za pokretanje postupka kod nadležnih sudova, pošto je notorno da su te organizacije počinile zločine, a pretpostavka je da je svaki pripadnik te organizacije učestvovao bilo u kojoj formi pri zločinima”. „Što se tiče organizacije Draže Mihailovića to je pitanje amnestijom rešeno koja je učestvovala u toj organizaciji ublažila za one koji zločin nisu počinili.”²³ Tokom poslednje godine rata bilo je više poziva pripadnicima domobranskih jedinica i snaga lojalnih generalu Mihailoviću da se predaju ili pređu u redove narodnooslobodilačke vojske, dok za pripadnike ustaške organizacije nije postojala ovakva mogućnost.

Na drugom sastanku Državne i zemaljskih komisija konstatovano je da su komisije privodile kraju fazu prikupljanja dokaznog materija, te da slede faze sređivanja i obrade i faza privođenja ratnih zločinaca sudovima. Razmatrane su ideje izrade referata, koji bi obuhvatili zločine u celosti. Takođe, istaknuto je da su „odluke” Zemaljske komisije Crne Gore urađene veoma dobro, obuhvatajući sve zločine i celu teritoriju, kao i to da je Zemaljska komisija BiH u svom radu zaostajala u odnosu na druge komisije. U tu svrhu, naložena je hitna i svestrana pomoć, pre svega predstavnika Zemaljskih komisija Srbije, Hrvatske i Pokrajinske komisije Vojvodine, kao i nekoliko članova Državne komisije. Nakon njihovog odlaska i upoznavanja sa načinom rada Zemaljske komisije BiH izvršena je

²¹ AJ, 110, 1–1, folijacija 145.

²² AJ, 110, 2–3, folijacija 233.

²³ AJ, 110, 2–3, folijacija 234.

reorganizacija u prikupljanju materijala putem anketa, sistematizacija odseka za sređivanje, ocenu i obradu prikupljenog materijala kao i reorganizacije službe kartoteke kako bi se prikupljeni materijali mogli uspešno koristiti.²⁴

Rad zemaljskih, Pokrajinske komisije Vojvodine i oblasne komisije za KiM na prikupljanju materijala o zločinima okupatora

Na Prvom zasedanju Slovenačkog narodnooslobodilačkog veća (SNOS), u Črnomlju 19. februara 1944. godine, doneta je odluka o osnivanju jedne komisije koja će sarađivati sa Državnom komisijom – Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Sloveniju (Komisija pri Predsednistvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev).²⁵ Komisija je osnovana kao prva od budućih zemaljskih komisija.²⁶ Neposredno nakon osnivanja, u slovenačkim listovima su se pojavile prve javne informacije o njenom radu. Slovenački reporter objavio je tekst jednog od najviših funkcionera Oslobođilačkog fronta Marijana Brecelja koji govori o političkom značaju komisije: „Uspeh njenog rada će nesumnjivo u značajnoj meri otkloniti teške posledice rata na našoj slovenačkoj teritoriji. Što se više i šire budemo posvetili ovom poslu, to će naše rane izazvane ovim ratom sve više i brže zaceljivati.” *Radio Slobodna Jugoslavija* je 1. aprila 1944. godine izvestio o formiranju komisije i nekim od počinjenih zločina okupatora.²⁷ Komisija je revnosno obavljala svoje zadatke, pa je kao i Zemaljska komisija Hrvatske, još tokom 1944. godine (dok su ratna dejstva još uvek trajala na pojedinim teritorijama) izdala nekoliko saopštenja o zločinima okupatora na njihovim teritorijama. Krajem oktobra iste godine Komisija je predala Državnoj komisiji listu od 26 lica osumnjičenih za ratne zločine.²⁸ Do kraja istraživanja, komisija je dostavila ukupno 1715 odluka.²⁹ Jedan od razloga veće efikasnosti slovenačke komisije ležao je u činjenici da je među njenim zaposlenima i rukovodiocima bilo više školovanih i iskusnih pravnika, kao i da su najveći broj zločina počinili stranci, uzimajući u obzir aneksiju delova slovenačke teritorije od Osovine. Rad Zemaljske komisije Slovenije bio je značajno potpomognut i od starih građanskih političkih činilaca koji su još od vremena jugoslovenskog ujedinjenja imali negativan stav prema Nemcima i Italijanima.³⁰

²⁴ AJ, 110, 2–3, folijacije 457–458, 463, 479.

²⁵ Arhiv Republike Slovenije (AS), Predsedništvo Slovenski Narodnoosvobodilni Svet (1643), 454–II.1

²⁶ Damijan Guštin, „Tisk narodnoosvobodilnega gibanja 1944–1945 o organih za ugotavljanje vojnih zločinov”, *Prispevki za novejšo zgodovino* XXXIII, br. 1–2 (1993): 115.

²⁷ Guštin, „Tisk narodnoosvobodilnega gibanja 1944–1945 o organih za ugotavljanje vojnih zločinov”, 115.

²⁸ Isto, 118.

²⁹ AJ, 110, 1–1, folijacija 153.

³⁰ Predsednik Zemaljske komisije Slovenije Makso Šnuderl bio je vodeća ličnost Orjune za Sloveniju, a posebno Maribor i okolinu. Takođe se zalagao i da se procesuiraju i svi ratni zločini iz međuratnog perioda na tom prostoru Jugoslavije.

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Crne Gore otpočela je svoj rad 12. maja 1944. godine, sa sedištem u Nikšiću (kasnije preneto na Cetinje), a odmah potom su obrazovane i sreske komisije i povereništva, koje su zatim osnovale svoja područna opštinska povereništva. Iz sačuvanih dokumenata se vidi da je ova podela vršena prema tadašnjoj administrativnoj podeli zemlje. Za predsednika komisije je izabran Jakša Brajović.³¹

Ova komisija nije od samog početka sprovodila u punom kapacitetu svoj rad jer je zemlja još uvek bila u ratu. Prisustvo okupatorske vojske je onemogućilo redovnu vezu zemaljske komisije i njenih organa, pa se na teritorijama na kojima je bilo neprijateljske vojske nije moglo sprovoditi istraživanje; takođe, mnogi zaposleni u Komisiji su pored tog posla bili uposleni na drugim dužnostima, pa su u njihovom odsustvu posao u komisiji obavljali nedovoljno obučeni kadrovi. Zemaljska komisija za Crnu Goru i njena sreska povereništva su započeli rad pravljenjem spiskova lica koja su bila osumnjičena za ratne zločine, a ulagani su napor kako bi se prikupile informacije o prebivalištima tih lica, njihovim aktivnostima, članovima porodica i imovini.³² Isticana je hitnost ove komisije u prikupljanju dokaznog materijala jer se istovremeno italijanska vlada uz pomoć četničkih oficira koji su se nalazili na savezničkoj teritoriji angažovala da kroz propagandu dokaže da je italijansku okupaciju na ovom prostoru narod prihvatio. Imajući u vidu da je ovo išlo na veliku štetu interesa NOP-a konstatovano je „da mi ne možemo dozvoliti da izvesni profašistički elementi stvaraju raspoloženje kod svjetskog javnog mnjenja suprotno činjenicama i najosnovnijim zahtevima ljudske pravde”.³³ Zbog toga je bio prioritet na utvrđivanju zločina počinjenih od strane okupatora, o čemu svedoči uputstvo br. 3, pri čemu su naročito hitnim smatrani dokazi o zločinima italijanskih okupatora.

Nedovoljna svest građana, oskudica u stručnom osoblju, nedostatak pomoćnog osoblja i potrebnog materijala za rad takođe su bile prepreke za brz i planski rad. Postavljanje i biranje članova Zemaljske komisije i sreskih povereništava je bilo pod kontrolom Ministarskog saveta Crne Gore. Međutim, članovi sreskih povereništava su bili uglavnom nestručni ljudi. Samo mali broj njih je imao pravno obrazovanje neophodno za ovaj posao. Ovo se vidi i iz izveštaja koje je Zemaljskoj komisiji podneo nakon inspekcije njen član Novak Milošević. On je povodom ovoga izjavio: „Sresko povereništvo u Podgorici obrazovano od članova koji nisu pravnici, a da se ne govori o opštinskim poverenicima.” Iz ostale dokumentacije se može videti da je i u drugim sreskim povereništvima situacija bila slična. Posebno je loša atmosfera

³¹ AJ, 110, 1–1, folijacija 414.

³² Feljton „Rad crnogorske komisije za utvrđivanje ratnih zločina tokom Drugog svjetskog rata (1945–1947)”, objavljen u *Bujecijuma* od 23. septembra do 5. oktobra 2005. godine, datum pristupa 5. 4. 2022, <https://montenegrina.net/nauka/istorija/crna-gora-u-xxv/crna-gora-od-1945/rad-crnogorske-komisije-za-utvrđivanje-ratnih-zlocina-tokom-drugog-svjetskog-rata-1945-1947-dragutin-papovic/>

³³ Isto.

bila u povereništvima na severu Crne Gore. Najveći broj primedbi se odnosio na bjelopoljsko i kolašinsko sresko povereništvo. Nešto bolja, ali daleko od zadovoljavajuće, bila je situacija u beranskom, pljevaljskom i andrijevičkom sreskom povereništvu.³⁴ Ove probleme su uočili i Državna komisija i najviši državni organi. Zbog toga je Predsedništvo Ministarskog saveta DFJ uputilo 12. aprila 1945. godine dopis Predsedništvu CASNO-a, gde je navedeno da „dosadašnji rezultati na utvrđivanju zločina i njihovih pomagača ne zadovoljavaju s naročitim obzirom na ogroman broj ratnih zločinačkih dela, koja imaju da se istraže i da krivci podnesu odgovornost za dela koja su počinili. Ako se produži sa dosadašnjom praksom, preti opasnost da se u nedogled produžava jedan posao koji je tematski i vremenski opredeljen. Opasnost da se jedan zadatak od moralno-političkog značaja raspline”.³⁵ Takođe, komisija nije raspolagala autentičnim dokumentima za mnoge izvršene zločine, već se dokazni materijal za iste sastojao iz iskaza svedoka i prijava oštećenika koji su često davali nepotpune iskaze.³⁶

U radu Zemaljske komisije Crne Gore, odnosno njenih područnih organa bilo je i izvesnih nepravilnosti. Jedan od bitnih nedostataka u radu sreskih povereništava bila je praksa da predmeti okrivljenih domaćih lica nisu dostavljani Zemaljskoj komisiji ili sudovima, već direktno Ozni. Ovo se može okarakterisati kao revanšizam, odnosno obračunavanje novih vlasti sa kolaboracionistima.³⁷ Zemaljska komisija Crne Gore nije formirala anketne komisije, već je njen rad bio organizovan isključivo prema područnim povereništvima. Zaplenjena je obimna neprijateljska arhiva (4837 dokumenata, od kojih je 3458 bilo iz italijanske arhive, 932 iz četničke i 447 iz nemačke arhive). Nije imala foto-arhivu, kao ni kartoteke evidencija. Njena jedina publicistička delatnost se ogledala u povremenom objavljivanju saopštenja posredstvom lokalne štampe. Objavljeni su tekstovi o zločinima kvislinških organizacija i pojedinačnih težih zločina.³⁸ Ukupno je inventarisano 20.077 dokumenata i nekoliko referata (o suđenju pred italijanskim ratnim vojnim sudom na Cetinju i referat o Jevrejima u Crnoj Gori i njihovoj sudbini za vreme okupacije).³⁹ Prema stanju registrature od 15. marta 1947. godine Zemaljska komisija za Crnu Goru je poslala dopis Državnoj komisiji u kome je saopštila podatke o broju lica koja su optužena za ratne zločine kao i sumnjivim licima.

³⁴ U srezovima Danilovgrad i Kolašin posao je rađen površno jer navodno nisu bili u mogućnosti da ustanove okupatorske jedinice i lica odgovorna za počinjene zločine. Iz izveštaja upućenih Državnoj komisiji vidimo da su više puta tražili nove ljude za rad, tehničko osoblje za kucanje izveštaja, nabavku pisaaćih mašina i kancelarijskog materijala. – AJ, 110, 1–2, folijacije 415–417.

³⁵ Feljton „Rad crnogorske komisije za utvrđivanje ratnih zločina tokom Drugog svjetskog rata (1945–1947)“.

³⁶ AJ, 110, 2–3, folijacija 415.

³⁷ AJ, 110, 2–3, folijacija 415.

³⁸ AJ, 110, 2–3, folijacija 420.

³⁹ AJ, 110, 2–3, folijacija 420.

Pod stavkom „ratni zločinac” registrovano je 2680 lica, od kojih Jugoslavena 2029, Italijana 319, Albanaca 249 i ostalih. Spisak sumnjivih lica je sačinjavao 3984 imena.⁴⁰ Najveći broj optuženih Jugoslavena bili su pripadnici četničkog pokreta. Ono što takođe treba istaći jeste činjenica da je ovaj broj bio veliki u poređenju sa tadašnjim brojem stanovnika Crne Gore, gde je po tom kriterijumu Zemaljska komisija znatno odskakala od jugoslovenskog proseka broja zločinaca.⁴¹ Nakon gašenja Zemaljske komisije i njenih područnih komisija 1. novembra 1947. godine, nadležnost nad preostalim predmetima i arhivom preuzelo je Javno tužilaštvo Narodne Republike Crne Gore, tako da su dalje procedure sprovodili tužilaštvo i sudovi.⁴²

Zemaljska komisija Hrvatske je osnovana 18. maja 1944. godine i za predsednika ove komisije je odabran Ante Mandić. U prvom periodu radila je veoma ograničeno, težište rada je bilo usmereno ka osnivanju okružnih komisija i prikupljanju podataka o zločinima italijanske vojske u Dalmaciji, Gorskom Kotaru, Lici i na Kordunu. Sve do kraja 1944. Komisija je radila u jednom sastavu, kada premešta svoje sedište u Šibenik. Prema dopisu Državne komisije od 17. septembra 1944. posao oko prikupljanja podataka o zločinima italijanskog okupatora u Dalmaciji bio je hitan jer je italijanska vlada pokrenula propagandu prema kojoj je trebalo prikazati da je italijanska okupacija i na ovim prostorima bila prihvaćena od strane naroda, pa je trebalo i javnost što pre upoznati sa imenima zločinaca i njihovim nedelima. Ovaj zadatak je postavljen i Okružnoj komisiji za Zadar, budući da se radilo na zauzimanju što boljih pozicija za nastupajuće pregovore i konačnom razrešenju pitanja jugoslovensko-italijanskog razgraničenja.⁴³ Od januara do maja 1945. ostvareni su znatno bolji uslovi za rad, pa su i rezultati bili vidljiviji.

Komisija se sastojala od nekoliko odseka: Opšteg, Odseka za neprijateljsku imovinu, Anketne komisije i Odseka za ispitivanje neprijateljske arhive (ovaj odsek je prema dokumentu iz marta 1945. bio smešten u Splitu, jer se tamo nalazio najveći deo zaplenjenih neprijateljskih arhiva).⁴⁴ Osnivane su anketne komisije za ispitivanje kulturne saradnje sa neprijateljem, za utvrđivanje zločina u koncentracionim logorima Jasenovac, Slano na Pagu, masovnih zločina u Staroj Gradiški, Maksimiru, Kostajnici, Slobošćini i Lepoglavi.⁴⁵

Komisija je trebalo da se bavi i pitanjem stradanja srpskog i jevrejskog stanovništva na prostoru Nezavisne Države Hrvatske. Ovo je posebno

⁴⁰ Ove brojke nisu bile konačne.

⁴¹ Feljton „Rad crnogorske komisije za utvrđivanje ratnih zločina tokom Drugog svjetskog rata (1945–1947)”.

⁴² Isto.

⁴³ Feljton „Rad crnogorske komisije za utvrđivanje ratnih zločina tokom Drugog svjetskog rata (1945–1947)”.

⁴⁴ Martina Grahek Ravančić, *Narod će im suditi. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Zagreb 1944–1947* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013), 97.

⁴⁵ Isto, 95–96.

vidljivo kroz veliki broj referata o stradanju Jevreja, sastavljanje spiskova stradalih, istraživanje pitanja oduzete imovine itd. Za potrebe izrade sveobuhvatnog elaborata o počinjenim zločinima nad Jevrejima u NDH, Zemaljska komisija Hrvatske se obraćala svim jevrejskim opštinama na teritoriji njene nadležnosti radi saradnje i prikupljanja što više materijala o izvršenim zločinima nad Jevrejima, posebno od strane ustaša, Nemaca i Italijana.⁴⁶ Prema izveštaju iz 18. maja 1946. godine, ova komisija je dostavila Državnoj komisiji 7539 „Odluka” (od čega 5231 „Odluku” za Italijane).⁴⁷ Ovaj broj odluka nije bio konačan.

Ako u globalu sagledamo rad Zemaljske komisije Hrvatske, možemo izvesti jedan od zaključaka – najveći broj odluka koje je ova komisija donela su se odnosile na ratne zločince čiji su se počinitelji ili saučesnici nalazili u inostranstvu. Istoričarka Martina Grahek Ravančić je navela da, iako je Zemaljska komisija za Hrvatsku radila na otkrivanju svih počinjenih zločinaca na teritoriji koju je ona pokrivala, ne isključuje mogućnost uplitanja političkih interesa u ta pitanja, posebno u vreme nastajanja nove vlasti na ovim prostorima, u saradnji sa politikom Komunističke partije.⁴⁸

Pokrajinska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini organizovana je 18. septembra 1944. u Miškovcima (kasnije sa sedištem u Novom Sadu) prema Pravilniku koji je propisao Glavni narodni oslobodilački odbor Vojvodine (GNOOV) u saglasnosti sa članom 9 Pravilnika o radu Državne komisije.⁴⁹ Organizovano je šest okružnih povereništava i šest anketnih komisija. Rad ove komisije je bio među složenijima, jer je pokrivala tri oblasti (Banat, Bačku i Baranju), što je iziskivalo formiranje više odseka: opšteg, propagandnog, statističkog, personalnog, ekonomsko-računskog i odseka za neprijateljsku imovinu. Na čelu svakog odseka se nalazio rukovodilac koji je zajedno sa referentima vodio odeljenje.⁵⁰ Nakon prve postave rukovodstva koje je kratko radilo, za predsednika Komisije je postavljen Petar Mijačević.

Posao istraživanja su obavljali mesni poverenici u svojim mestima principom „od vrata do vrata” i prikupljali podatke o zločinima prema formularu („prijavi”). Isti posao su obavljale i Anketna komisija i njene ekspoziture. Prikupljeni materijal je klasifikovan u osam grupa masovnih zločina u Bačkoj i Baranji i osam grupa u Banatu. Na osnovu dobijenih rezultata Anketna komisija je izrađivala elaborate o zločinima. Osnovni cilj je bio ispitati i rasvetliti uzroke masovnih zločina (politički, ideološki), pružiti logične zaključke o povredama međunarodnih konvencija i odgovornosti i prema priloženom materijalu identifikovati sve zločince koji su onda klasifikovani na

⁴⁶ Hrvatski državni arhiv (HDA), Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NRH Zagreb (306), (ZKRZ), kutija 15.

⁴⁷ AJ, 110, 1–1, folijacija 495.

⁴⁸ Grahek Ravančić, *Narod će im suditi*, 108–109.

⁴⁹ Arhiv Vojvodine (AV), Pokrajinska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini (183), 7433/1945.

⁵⁰ AV, 183, pov. br. 3424/47, 7433/1945.

ratne zločince i narodne neprijatelje. Ustanovljena je podela na strane i domaće ratne zločince, prema kojoj su stranim ratnim zločincima smatrani funkcioneri okupatorskih vojski ili vlasti koji su prema stanovništvu jugoslovenske (okupirane) teritorije izvršili neki od zločina prihvaćen od strane međunarodne konvencije kao ratni zločin. Domaćim ratnim zločincima smatrani su domaći državljani koji su i sami uzeli učešće u izvršenju zločina od strane stranog okupatora. Komisija je izdala saopštenja o zločinima u Bačkoj i Baranji, knjigu o zločinima u Sremu, kao i druge referate. Uzeli su učešće i u organizovanju propagandnih izložbi.

Iz sačuvane arhivske građe možemo videti da je postojala redovna i uspešna komunikacija između ove komisije i Državne komisije, sa redovnom razmenom materijala. Iz ove prepiske možemo zaključiti da je komisija manjkala sa referentima koji su dovoljno dobro govorili nemački ili drugi strani jezik, budući da je na teritoriji koju je pokrivala Pokrajinska komisija Vojvodine najveći procenat zločina bio počinjen od strane stranih zločinaca ili jugoslovenskih građana koji su pripadali nacionalnim manjinama.⁵¹ Do ukidanja, ova komisija je na svojoj teritoriji prikupila 416.327 prijava i donela 8812 odluka.⁵²

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Srbije osnovana je 27. novembra 1944. godine odlukom Predsedništva Antifašističke skupštine narodnog oslobođenja Srbije (ASNOS) od 18. novembra i prema usvojenom Pravilniku na svojoj teritoriji obrazovala 15 okružnih i 101 sresko povereništvo.⁵³ Poseban značaj ove komisije ogleda se kroz rad anketnih komisija i komisija za istraživanje masovnih zločina (istraživanje zločina u logoru na Starom Sajmištu, prinudnog rada u Borskom rudniku, masovnog ubistva u Kragujevcu 20–22. oktobra 1941, zločina u Šapcu i Mačvi, streljanja u Bubnju, Kruševcu, Gornjem Milanovcu, Valjevu i drugim mestima).

Sačuvana je redovna prepiska između ove i Državne komisije, iz koje možemo videti da je postojala bliska saradnja, redovna razmena materijala, ali i zamerke upućene Zemaljskoj komisiji Srbije za povremene nepotpune dokazne pošiljke, odluke bez potpisa sekretara ili samo sa faksimilom predsednika komisije.⁵⁴ Ova komisija je dostavila 11.911 predmeta uglavnom pojedinačnih zločina (tako da su mnogi predmeti obuhvaćeni jednom odlukom).⁵⁵ Među obrađenim predmetima bila su i 103 referata o masovnim zločinima.

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Bosnu i Hercegovinu osnovana je 1. jula 1944. u Sanskom Mostu.⁵⁶ Budući da su ratna dejstva još uvek trajala, ova komisija se sastojala samo iz jednog tela koje je rukovalo i radom anketnih komisija na terenu. U to vreme

⁵¹ AJ, 110, 6–9, folijacija 1027.

⁵² AV, 183, 7433/1945; AJ, 110, 1–1, folijacija 153.

⁵³ AJ, 110, 2–3, folijacija 307.

⁵⁴ AJ, 110, 2–3, folijacija 372.

⁵⁵ AJ, 110, 1–1, folijacija 153.

⁵⁶ Grahek Ravančić, *Narod će im suditi*, 95.

je bio oslobođen samo severozapadni deo Bosne, Bosanska Krajina, pa se rad komisije odvijao na Kozari, Podgrmeču, u Drvaru, Ključ-Mrkonjiću, Livnu, Jajcu, Bugojnu i Prnjavoru. U ovim mestima formirane su komisije pri opštinskim ili gradskim narodnim oslobodilačkim odborima. Istovremeno su formirane i okružne komisije za severnu i južnu Hercegovinu, sa područnim opštinskim i gradskim komisijama.⁵⁷ Od maja 1945. godine Zemaljska komisija BiH je reorganizovana i premeštena u Sarajevo, gde je nastavila svoj rad. Pravilnik rada je usvojen 26. decembra 1945. godine, kada je organizaciono i finansijski prešla u sastav predsedništva Narodne vlade BiH.⁵⁸ Sreski narodni odbori u BiH su popunjavani iz redova boraca iz narodnooslobodilačke borbe, od kojih najveći broj njih nije bio kvalifikovan za ovaj posao. Za predsednika Komisije postavljen je Miloš Škorić.

Prema sačuvanim izveštajima, Zemaljska komisija za BiH je značajno zaostajala u radu u odnosu na ostale zemaljske komisije, pre svega zbog velikog obima posla i manjka stručnog osoblja. Takođe se dodatni problemi pominju u pismu Zemaljske komisije BiH upućenom svim područnim i sreskim komisijama: nepreciznost u kategoriji imena zločinaca, gde se usled nedostatka informacija u rubriku „zločinac” upisivalo „jedinica nemačke vojske”, „ustaše” i dr. Postojao je i problem u prikupljanju materijala jer je izvestan broj stanovnika izbegao iz zemlje za vreme rata, naročito iz istočnog dela Bosne. Saobraćajne prilike su bile veoma loše i nije bilo okružnih komisija koje bi vršile nadzor nad sreskim odborima.⁵⁹ Zbog toga je Predsedništvo narodne vlasti odlučilo da odobri kredit za finansiranje 50 honorarnih službenika za oktobar, novembar i decembar 1945, ali nije bilo moguće naći toliko kvalifikovanih službenika. Nakon toga je upućena delegacija od 25 osoba zaposlenih u drugim zemaljskim komisijama da u roku od dva meseca osposobe postojeći kadar i ubrzaju njihov rad.⁶⁰ Na kraju, Zemaljska komisija BiH je dostavila ukupno 1129 odluka.⁶¹

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Makedoniju osnovana je 14. avgusta 1944. godine sa sedištem u Skoplju.⁶² Na čelu komisije se nalazio Pavel Šatev, član Prezidijuma ASNOM-a.⁶³ Osnovano je osam okružnih komisija, 22 gradske i jedan broj nižih i opštinskih komisija.⁶⁴ Rad ove komisije nije moguće u potpunosti rekonstruisati. Ono što se može istaći jeste da je Državnoj komisiji dostavljeno 635 odluka o utvrđivanju zločina okupatora.⁶⁵

⁵⁷ AJ, 110, 2–3, folijacija 383.

⁵⁸ Službeni list BiH 1/45, Odluka Zemaljskog AVNOBiH o uspostavljanju Zemaljske komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

⁵⁹ AJ, 110, 1–1, folijacija 339.

⁶⁰ AJ, 110, 1–1, folijacija 63.

⁶¹ AJ, 110, 1–1, folijacija 153.

⁶² Grahek Ravančić, *Narod će im suditi*, 95.

⁶³ Pavel Šatev je bio istaknuti makedonski revolucionar i anarhista, pripadnik levog krila VMRO. Pored funkcije predsednika Zemaljske komisije od proleća 1945. godine, pa do kraja 1946. bio je i ministar pravde NR Makedonije.

⁶⁴ AJ, 110, 1–1, folijacija 549.

⁶⁵ AJ, 110, 1–1, folijacija 153.

Oblasna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača obrazovana je odlukom Oblasnog odbora za Kosovo i Metohiju 11. jula 1945. godine sa sedištem u Prizrenu. Za predsednika komisije je izabran Zekerija Redža. Razlozi za kasnije osnivanje leže u bezbednosnim okolnostima: krajem 1944. godine dolazi do tzv. balističke pobune (masovne pobune Albanaca, sa glavnim žarištem u Drenici), zbog koje je na KiM mesecima bilo vanredno stanje i zavedena je vojna uprava.

Oblasna komisija je rad usmeravala shodno uputstvima Državne komisije, posebno u vezi sa zaključcima Konferencije održane u Beogradu od 18. do 20. jula 1945. godine, nakon koje su formirana sreska povereništva. Oblasna komisija je sarađivala sa nekoliko organizacija u podnošenju prijava i pronalasku ratnih zločina, obrazovala je tri anketne komisije: u Peći, Kosovskoj Mitrovici i Prištini, koje su, prema izveštaju upućenom Državnoj komisiji od 16. maja 1946. godine „završile svoj rad sa dobrim uspehom”. Iz Komisije su takođe istakli da su „narodne vlasti uredno i sa vrlo malim zakašnjenjem izlazile u susret svim traženjima ove komisije”.⁶⁶ U istom izveštaju navodi se da je celokupni prikupljeni dokazni materijal obrađen kroz odluke i referate, te da nije ostalo neobrađenih predmeta. Svi predmeti su iznošeni na odlučivanje pred Komisiju, koja je donosila odluke koji predmeti će biti upućeni Javnom tužiocu, a za one za koje su prikupljeni relevantni dokazni materijali izrađene su odluke. Komisija nije imala publicističku delatnost, niti foto-arhivu. Izuzev referata o odgovornosti Italijana za zločine „izvršene nad narodima Kosova i Metohije”, ova komisija nije izdavala nikakva saopštenja niti publikacije.⁶⁷ U završnom izveštaju Državne komisije Dušan Nedeljković je naveo da „usled subjektivnih nedostataka i objektivnih poteškoća” nije bilo moguće dati precizne rezultate koliko je zločinaca počinilo zločine na ovoj teritoriji, kao i da su „prijavljeni rezultati daleko ispod stvarnosti ljudskih žrtava”.⁶⁸ U periodu između jula 1945. i maja 1946. godine ova komisija je prikupila 10.019 prijava, proglašavajući 140 lica za ratne zločince (među njima je bilo 103 „domaća izdajnika”, 17 Bugara, 13 Nemaca, šest Italijana i jedan Rumun).⁶⁹ S druge strane, do marta 1947. godine, Zemaljska komisija Srbije je registrovala 1076 Albanaca zločinaca (na njenoj teritorijalnoj jedinici), Zemaljska komisija Crne Gore 249, dok za teritoriju pod istragom Zemaljske komisije Makedonije nema sačuvanih podataka. Mnoge od ovih odluka su zatim revidirane, usled čega je broj albanskih ratnih zločinaca znatno umanjen, pa je Državna komisija evidentirala imena 247, odnosno 297⁷⁰ Albanaca.⁷¹

⁶⁶ AJ, 110, 1–2, folijacija 545.

⁶⁷ Bojковић, „Злочини албанских колаборациониста”, 155.

⁶⁸ AJ, 110, 1–1, Izveštaj dr Dušana Nedeljkovića o radu Državne komisije za period 1943–1948, 81–85; Bojковић, „Злочини албанских колаборациониста”, 154.

⁶⁹ AJ, 110, 1–2, folijacija 545.

⁷⁰ Broj od 297 albanskih zločinaca je naveden u: *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, priredili Miodrag Zečević i Jovan P. Popović, tom II (Beograd: Arhiv Jugoslavije: Printer comerc, 1998), 671–683.

⁷¹ Bojковић, „Злочини албанских колаборациониста”, 156.

Na početku rada zemaljskih komisija postojao je problem nedovoljno aktivne propagandne delatnosti o radu komisija. Iako su u tom pogledu ulagani naponi i stalno isticana važnost prijavljivanja zločina, stanovništvo je u početku uglavnom podnosilo prijave isključivo vezane za pričinjenu materijalnu štetu.⁷² Postojao je problem i nedovoljne „vidljivosti” Državne komisije u republikama. Ona nije bila česta tema u slovenačkoj štampi, već je veći deo prostora za izveštavanje o rezultatima istraženosti zauzimala Zemaljska komisija Slovenije. Još manje prostora je ostavljano za informacije o radu ostalih zemaljskih komisija. Dešavalo se da se nekoliko meseci nije pojavljivala nijedna važna vest o radu Državne komisije. Posebna retkost su bile povratne informacije koje je saveznička štampa objavljivala o radu Državne komisije.⁷³ Iako se, kao što je bilo navedeno u Pravilniku, nastojalo da u organizaciji i metodologiji rada svih komisija bude što manjih razlika, do izvesnih disproporcija je ipak dolazilo, usled niza subjektivnih i objektivnih okolnosti: konfiguracije terena, kvaliteta kadrova, broja zaposlenih i materijalnih sredstava kojima su komisije raspolagale, kao i usled političkog i ideološkog pritiska.⁷⁴ To je uticalo i na nejednakost organizacione strukture, pa su tako na primer Zemaljske komisije Srbije i Hrvatske i Pokrajinska komisija Vojvodine, iako ne svugde, imale okružne, sreske pa delom i opštinske komisije ili povereništva, što nije bio slučaj sa zemaljskim komisijama Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore. Zemaljska komisija Slovenije imala je tri ispostave (Ajdoščina, Maribor i Kranj), a po okruzima, srezovima i opštinama referente koji su se bavili sabiranjem dokaza. Nivo aparata bio je i po zemaljskim i drugim komisijama drugačiji u zavisnosti od raspoloživih kadrova i drugih uslova.⁷⁵ Nedovoljno adekvatno profilisanih i obrazovanih kadrova, nedostatak osnovnih tehničkih sredstava, pitanja smeštaja istražnih organa prilikom istraživanja, uticali su na kraju i na rezultate. Pored manjeg broja visokokvalifikovanih i iskusnih stručnjaka, poslove su pretežno obavljali službenici bez dovoljno stručnog znanja i iskustva, a često i potpuni početnici.⁷⁶

Iako se smatralo da je u prvim godinama rada razrešena većina nejasnoća oko načina rada, problemi u prikupljanju dokaznog materijala su postojali čak i tokom 1946. godine. Pored postojanja i dalje nepotpunih „odluka”⁷⁷, navođenja neadekvatnih krivica, dešavalo se i da zemaljske komisije

⁷² Grahek Ravančić, *Narod će im suditi*, 123.

⁷³ Guštin, „Tisk narodnoosvobodilnoga gibanja 1944–1945 o organih za ugotavljanje vojnih zločinov”, 120–121.

⁷⁴ U jednom zahtevu se Zemaljska komisija Hrvatske obraćala Državnoj komisiji kazavši da ova komisija poseduje automobil, ali da su im potrebne automobilske gume, jer zbog stalne aktivnosti na terenu moraju imati vozilo. – HDA, 306, ZKRZ, GUZ, kutija 4.

⁷⁵ Bajc, „Рад комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача”, 392.

⁷⁶ Bajc, „Рад комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача”, 391.

⁷⁷ Neretko se dešavalo da se odluke predaju bez datuma zločina, sa pogrešnim imenima, nedovoljno detalja ili formalnosti. Ovo je iziskivalo dopunjavanje podataka od strane Državne komisije ili dvostruki posao, vraćanje pomenutih odluka zemaljskoj komisiji na dopunu. To je za posledicu imalo dodatno kašnjenje u radu. Ovo se može povezati i sa neupućenošću onih koji su na tome radili. – HDA, 306, ZKRZ, GUZ, kutija 3.

nisu istraživale dokaze za neke veće zločince.⁷⁸ Kako je Državna komisija imala svoje servise u inostranstvu, koji su se bavili istraživanjem materijala za lica koja su odbegla u inostranstvo, dešavalo se da oni potražuju materijale za dopunu od Državne komisije, a da zemaljske komisije uopšte nisu ni slale materijale za ta lica. Te situacije su uglavnom smatrane vrlo hitnim, posebno ako se uzmu u obzir otežavajuće okolnosti pod kojima su radile delegacije (loša ili nedovoljna komunikacija sa tužilaštvima u inostranstvu).⁷⁹ Takođe se dešavalo da zemaljske komisije ne isporučuju određene materijale, pa je Državna komisija navela da je za jednu od zemaljskih komisija poznato da poseduje veliki broj fotografija o počinjenim zločinima, ali uprkos tome ih nisu poslali.⁸⁰

Državna komisija je učestvujući u međunarodnim događajima držala aktuelnim pitanje kažnjavanja zločina na jugoslovenskoj teritoriji. Zato je neposredno uoči saziva konferencije Ujedinjenih naroda za mir izdala naređenje da se ubrza rad na utvrđivanju ratnih zločinaca i da se u što kraćem roku dovrši prikupljanje i sređivanje statističkih podataka o ratnim zločinima. Kako u narednom periodu nisu pristizali odgovori zemaljskih komisija, intenzivirano je podsećanje na ovaj posao. Ovo pitanje, međutim, nije u potpunosti završeno ni tokom 1946. godine.⁸¹ Dodatne primedbe su stavljane na rad Zemaljske komisije BiH zbog slanja nesređenih podataka, koje su oni dobijali od opštinskih odbora. Slično je bilo i sa Zemaljskom komisijom Hrvatske. Prilikom analize dobijenih materijala i izradom konačnih rezultata za celu zemlju, primećeno je da su podaci „nepotpuni, pogrešni ili jednostavno nerealni”. Zaključeno je da su u velikom broju slučajeva formulari popunjavani „od oka”.⁸² Makso Šnuderl, predsednik Zemaljske komisije Slovenije je takođe zabeležio da Zemaljska komisija za Makedoniju uopšte ne prikuplja dokaze o bugarskim zločinima.⁸³ Iako je Državna komisija uglavnom većinu odluka zemaljskih komisija o utvrđivanju ratnih zločina potvrđivala, postojale su i odluke koje je odbacivala. Nekada su se

⁷⁸ Državna komisija je oktobra 1946. godine uputila dopis Zemaljskoj komisiji Hrvatske zbog nepravilno popunjenih odluka, dodavši da se ove greške stalno ponavljaju. „Ustanovili smo da se referenti koji sastavljaju odluke tako i organi koji iste kontrolišu ne pridržavaju dosadašnjih uputstava i pravila, niti služe šematizmima. Zbog toga se stalno dešavaju greške i propusti prilikom donošenja odluka, tako da Državna komisija jedan veliki deo istih mora preraditi ili dopuniti, što znači dvostruki posao”. – AJ, 110, 7–10, folijacija 519; Grahek Ravančić, *Narod će im suditi*, 121.

⁷⁹ AJ, 110, 2–3, folijacija 436.

⁸⁰ „Zar je potrebno naglašavati važnost te vrste dokaznog instrumenta...”, bila je izjava Državne komisije. – Grahek Ravančić, *Narod će im suditi*, 113.

⁸¹ U završnom formularu za „lišenje života” u rubrici „smrt u logorima” Zemaljske komisije Srbije navedeno je da su život izgubile 23 osobe koje su upućene u logor od strane Specijalne policije, što je bilo znatno manje od realnog broja. Takođe je u podacima Oblasne komisije KiM navedeno da iz sreza đakovičkog nije niko prinudno iseljen. Zato je Državna komisija tražila da se ponovo prikupe statistički podaci sa posebnim osvrtom na formular „lišenje života” koji je bio od najveće važnosti. – AJ, 110, 49–99, folijacije 2–3.

⁸² AJ, 110, 49–99, folijacija 12.

⁸³ Makso Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945*, knjiga II (Maribor: Založba Obzorja, 1994), 376.

vršile revizije tih odluka, pa bi odluke nakon ponovnog razmatranja i novih dokaznih materija bile prihvatane, a nekada se zaključivalo da odluka nije u potpunosti pravno ispravna. S druge strane, postojali su slučajevi da se mala količina dokaznog materijala za određena lica smatrala dovoljnim da se neko označi za zločinca. Pored stvarnih ratnih zločinaca i njihovih saradnika, među optuženima se našlo i mnogo osoba koje su se zbog različitog političkog razmišljanja, rada u administraciji okupatorske vlasti ili klasne pripadnosti našle na udaru režima.⁸⁴

Veliki broj ratnih zločinaca, kako državljana neprijateljskih zemalja tako i domaćih, povukao se zajedno sa okupatorskom vojskom na teritorije pod savezničkom kontrolom, pa su Jugosloveni očekivali da će savezničke vlasti odmah predati te zločince domaćim vlastima, kako bi im bilo suđeno prema mestu počinjenih zločina. Ovo očekivanje je bilo dodatno pothranjeno time što su savezničke vlasti neposredno posle okončanja rata na zahteve jugoslovenskih vlasti dale svečane izjave sa obećanjima neodložnog ispunjenja jugoslovenskih zahteva za ekstradiciju svih ratnih zločinaca i njihovih pomagača.⁸⁵ U takvim okolnostima, Državna komisija je uspostavila intenzivnu saradnju sa Komisijom za ratne zločine Ujedinjenih nacija koja je pokrenula evidentiranje stranih državljana optuženih za počinjene ratne zločine.

Na zajedničkoj konferenciji Državne komisije i svih zemaljskih komisija organizovanoj septembra 1947. godine raspravljalo se o dotadašnjim rezultatima i doneta je odluka da se 1. novembra 1947. godine ukinu sve zemaljske komisije, a budući da je služba utvrđivanja ratnih zločina posle intenzivnog rada iscrpela sve resurse, predviđeno je i ukidanje Državne komisije 1. aprila 1948. godine. Nedugo nakon toga, svoj rad je završila i Komisija ujedinjenih nacija za ratne zločine u Londonu.⁸⁶

Zaključak

Tokom čitavog trajanja rada komisija, prema nepotpunim podacima, jugoslovenske komisije su zajedno prikupile 938.828 proverenih prijava oštećenika i drugih građana, više od 548.902 svedočanstava, 18.949 dokumenata iz neprijateljskih izvora, više od 5816 fotografija ratnih zločinaca i zločina; znatan broj ekspertiza, zapisnika uviđaja, plakata, publikacija, kompleta štampe itd. Na osnovu toga je izrađeno 116.239 individualnih odluka kojima su utvrđeni dokazni materijali za oko 66.420 ratnih zločinaca, izdajnika i saučesnika, 166 tematskih referata i elaborata od kojih su mnogi imali značajnu vrednost pravnih i istorijskih monografija, 68 šematizama okupatorskih i izdajničkih organizacija, kartoteke, registre, inventare i sl.⁸⁷ U arhivi

⁸⁴ Grahek Ravančić, *Narod će im suditi*, 123.

⁸⁵ AJ, 110, 29–52, folijacija 829.

⁸⁶ AJ, 110, 1–1, folijacija 125.

⁸⁷ AJ, 110, 1–1, folijacija 127.

Državne komisije registrovano je 25.875, od toga 8700 domaćih ratnih zločinaca. Od ovog broja oko 8000 su odluke Državne komisije, a ostalo iz rada zemaljskih komisija.⁸⁸ Na osnovu tog materijala tužilaštvo je podizalo optužnice kod vojnih, a zatim i kod civilnih sudova pred kojima su se vodili krivični postupci. U velikom broju sudskih postupaka izjave i dokazi koje su prikupile Državna i zemaljske komisije korišćeni su kao dokazni materijal.

Rad zemaljskih i pokrajinske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača odvijao se u uslovima rata i revolucionarnih previranja i te okolnosti ostavile su svoj pečat na njemu. Velike razlike u efikasnosti i profesionalnosti, koje se javljaju među pojedinim komisijama, veran su odraz neravnomerne razvijenosti Jugoslavije, ali i određenih istorijskih osobenosti delova njene teritorije. Kroz rad ovih komisija nedvosmisleno je provejavao i složen odnos novih vlasti prema ratnim zločinima, u kojem su pragmatični, ideološki i dnevnopolitički obziri neretko odnosili prevagu nad težnjama za dosledno utvrđivanje odgovornosti i pravično kažnjavanje odgovornih.

Spisak referenci

Arhivi

- Arhiv Jugoslavije. Fond 110, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.
- Arhiv Vojvodine. Fond 183, Pokrajinska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini.
- Hrvatski državni arhiv. Fond 306, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača NDH Zagreb.
- Arhiv Republike Slovenije. Fond 1643, Predsedništvo Slovenski Narodnoosvobodilni Svet (Predsedništvo Slovenačkog narodnooslobodilačkog veća).

Objavljeni izvori

- Zečević, Miodrag i Jovan P. Popović. *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*, tom II. Beograd: Arhiv Jugoslavije: Printer comerc, 1998.
- Šnuderl, Makso. *Dnevnik 1941–1945*, knjiga II. Maribor: Založba Obzorja, 1994.

Štampa i periodika

- *Službeni list BiH*, 1/45.

Izvori sa interneta

- Feljton „Rad crnogorske komisije za utvrđivanje ratnih zločina tokom Drugog svjetskog rata (1945–1947)”, objavljen u *Vijestima* od 23. septembra do 5. oktobra 2005. godine. Datum pristupa 5. 4. 2022. <https://montenegrina.net/nauka/istorija/crna-gora-u-xx-v/crna-gora-od-1945/rad-crnogorske-komisije-za-utvrđivanje-ratnih-zlocina-tokom-drugog-svjetskog-rata-1945-1947-dragutin-papovic/>.

⁸⁸ Цветковић и Девић, *ОЗНА: рејресија комунистичкој режима у Србији 1944–1946*, 74.

Literatura

- Bojković, Dušan. „Zločini albanskih kolaboracionista počinjeni tokom Drugog svetskog rata na tlu Jugoslavije, prema podacima Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača”. U *Civilne žrtve Drugog svetskog rata: (1939–1945). Zbornik radova*, uredili Marijana Stanković i Aleksej Jurjevič Bezugoljni, 145–167. Kragujevac: Spomen-park „Kragujevački oktobar”, 2023. (Cyrillic)
- Vajs, Albert. „Rad komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača”. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 9, br. 4 (1961): 387–400.
- Grahek Ravančić, Martina. *Narod će im suditi. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Zagreb 1944–1947*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.
- Guštin, Damijan. „Tisk narodnoosvobodilnega gibanja 1944–1945 o organih za ugotavljanje vojnih zločinov”. *Prispevki za novejšo zgodovino* XXXIII, br. 1–2 (1993): 111–128.
- István Deák. *Europe on trial. The Story of Collaboration, Resistance, and Retribution During World War II*. Westview Press, 2015.
- Lojić-Duraković, Saima. „Državna/Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: osvrt na osnivanje, organizaciju i djelovanje”. *SPECTO*, br. 1. (2024): 41–56.
- Milićević, Nataša. *Jugoslovenska vlast i srpsko građanstvo 1944–1950*. Beograd: INIS, 2009. (Cyrillic)
- Simić, Bojan. *Stojadinović u Argentini*. Beograd: Institut za evropske studije, 2022. (Cyrillic)
- Stambolija, Nebojša i Boris Tomanić. „Žrtve Drugog svetskog rata u Niškom okrugu”. *Leskovački zbornik* LXIV, sveska 2 (2024): 99–119. (Cyrillic)
- Tomanić, Boris. „Kvantifikacija zločina u Kruševačkom okrugu prema podacima Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača”. *Župski zbornik, nova istraživanja* (2020): 131–152. (Cyrillic)
- Tomanić, Boris i Nebojša Stambolija. „Kvantifikacija zločina pripadnika Srpske dobrovoljačke komande/korpusa prema podacima Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača”. *Godišnjak za istraživanje genocida* 12, br 2 (2020): 321–344. (Cyrillic)
- Cvetković, Srđan. „Represija komunističkog režima u Srbiji na kraju Drugog svetskog rata sa osvrtom na evropsko iskustvo”. U *1945. Kraj ili novi početak? Zbornik radova*, uredio Zoran Janjetović, 45–89. Beograd: INIS: Muzej žrtava genocida, 2016. (Cyrillic)
- Cvetković, Srđan i Nemanja Dević. *OZNA: represija komunističkog režima u Srbiji 1944–1946: dokumenti*. Beograd: Catena mundi: ISI, 2019. (Cyrillic)

Summary

Tamara Stojanović

The work of the Land and Province Commissions for investigating of the Crimes committed by the Occupiers and their Collaborators in the process of WW2 War Crimes in Yugoslavia investigation

Abstract: The State Commission for Investigation of Crimes committed by the Occupiers and their Collaborators (State Commission) was established in November 1943. Shortly thereafter, subordinate territorial commissions were formed within the republics and provinces to conduct in-depth investigations and document specific mass crimes: land and inquiry commissions. Drawing primarily on unpublished archival materials from Serbia and Croatia, this paper examines the specificities and challenges of these commissions and offers a comparative analysis of the results of their work. The analysis leads to the conclusion regarding the significant influence of international relations and daily political instrumentalization of the commissions' work. This paper aims to fill certain "historiographical gaps" related to the early post-WW2 years, as well as to highlight the complex relationship that post-war authorities had regarding the issue of war crimes committed between 1941–1944 and the responsibility for them. It also seeks to present the role State Commission had as an instrument of revolutionary struggle.

Keywords: The State Commission for Investigation of Crimes committed by the Occupiers and their Collaborators, Republic Commissions, Yugoslavia in World War II, war crimes, criminals.

The State Commission for Investigation of Crimes committed by the Occupiers and their Collaborators was an investigative body whose work was of immeasurable importance for documenting the war crimes committed on the territory of Yugoslavia during World War II. At the same time, it was an instrument that the post-war communist authorities used to settle scores with ideological and class enemies, a means of discrediting political opponents and social groups believed to pose a threat to the revolution and the new order. The decisions and statements of the State Commission were often framed in that spirit, using ideological terminology and numerous disqualifying epithets to label both actual war criminals and political opponents of the communists. In newspaper reporting on the work of the State Commission, there is a noticeable tendency towards additional daily political use of war crime issues, as well as an adaptation of narratives and the selection of topics to current political needs.